

дження макроекономічної проблематики. Книга Джона Мейнарда Кейнса (1883-1946) «*Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей*» (1936) ознаменувала революційний переворот у розвитку економічної думки. Вчений запропонував новий, відмінний від неокласичної доктрини, макроекономічний метод економічного аналізу.

Результатом економічного аналізу Дж.М. Кейнса був чіткий розподіл економічної науки на два великих розділи: мікроекономіку і макроекономіку. Вчений вивів економічну теорію із стану глибокої кризи, зумів переконливо відповісти на питання: «В чому причини катастрофічного перевиробництва і що слід зробити щоб йому запобігти»? Кейнсіанство на декілька десятиліть стало керівництвом у справі державного регулювання ринкової економіки.

1.3. Цивілізаційна парадигма господарської еволюції.

У сучасній історико-економічній науці виокремлюють стадійний (формаційний) та цивілізаційний підходи до періодизації історії господарського розвитку.

Згідно *стадійного* підходу історія господарського розвитку людства розглядається як своєрідне сходження від нижчого до вищого, від менш розвинутого до більш розвинутого. Ще Вітрувій (Vitruvius) у 2-пол. I ст. до н. е. у праці «Десять книг про архітектуру» здійснив перші спроби такої періодизації. Він виокремлював чотири основні стадії: 1) освоєння вогню; 2) перехід до будівництва житла; 3) приручення тварин; 4) нагромадження досвіду та знань.

Періодизація історії господарського розвитку була популярною серед більшості представників німецької історичної школи в економічній думці XIX ст. (Б. Гільдебранд, К. Бюхер, В. Зомбарт та ін.). Розповсюдженою, особливо у соціалістичних державах XX ст., була концепція суспільно-економічних формацій **Карла Маркса** (1818–1883). Критерієм переходу від однієї формації до іншої, на його думку, були зміни, які відбувалися у способі виробництва. К. Маркс вважав, що суспільство у своєму розвитку послідовно проходить через первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну суспільно-економічні формації.

Сьогодні достатньо поширеною є періодизація розвитку господарства, пов'язана з іменем Дж. К. Гелбрейта (1908–2006):

- 1) доіндустріальне (аграрно-ремісничче);
- 2) індустріальне;
- 3) постіндустріальне господарство.

Цивілізаційний підхід до періодизації досліджує економічні системи у єдності економічних і соціокультурних складових.

Термін «цивілізація» вперше у праці *«Друг людства»* (1756) вжив французький просвітитель Мірабо. Термін спочатку використовували для якісної характеристики рівня розвитку суспільства. Цивілізація, на думку Мірабо, є результатом зрілості соціальної системи, яку характеризують гуманізм, високий рівень науки і мистецтва, розвиток промисловості і сільського господарства, розквіт торгівлі і грошового обігу.

Слово *«цивілізація»* для народів і суспільства означало як сам процес, так і результат цього процесу. Починаючи з XVIII ст. бере початок і формування теорій цивілізації, що продовжується до сьогодення.

Початок дослідження матеріальних і моральних передумов цивілізації заклав Ф. Гізо у праці *«Історія цивілізації в Європі»* (1828). Він вважав, що покращення зовнішніх умов існування та розширення можливостей людини сприяє вдосконаленню її внутрішньої природи, що дозволяє людству проголошувати цивілізацію.

Приблизно у другій чверті XIX ст. в європейській думці, а згодом і у Новому Світі, сформувалися два альтернативні, але взаємодоповнюючі пояснення категорії «цивілізації», які зберігаються й донині. Перше побудоване на лінійно-універсальних передумовах розвитку всесвітньої історії та на переконаності у «західноцентричності» світу. Таке пояснення ототожнює цивілізацію з успіхами і прогресом Західної цивілізації. Натомість друге, не обмежується аналізом лише європейської цивілізації, а залучає до нього множини наявних у світі несхожих цивілізацій. Прихильники цього напрямку, які працювали протягом XIX—XX ст., надавали перевагу термінам «культура», «культурно-історичний тип» тощо, які вони вживали там, де ми сьогодні звикли вживати термін «цивілізація».

Дослідженню цивілізацій присвятили праці такі відомі вчені як Генрі Томас Бокль, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Освальд

Шпенглер, Питирим Сорокін, Арнольд Тойнбі, Карл Ясперс, Фернан Бродель. Сучасна теорія цивілізацій розглядає *цивілізацію* як вищий у логічному й історичному плані рівень організації та розвитку людського суспільства³. Цивілізаційний підхід поступово витісняє ліберальний та марксистський формаційні підходи, що домінували в період розквіту та занепаду індустріальної цивілізації (XIX—XX ст.) (табл. 1. 2).

Освальд Шпенглер (1880–1936) у праці «*Присмерки Європи*» (1918-1922) виокремлював вісім цивілізацій (єгипетська, вавилонська, антична, арабська, китайська, західноєвропейська, російська, майя), які він досліджує в контексті трьох фаз розвитку цивілізацій: зародження, зростання і розквіту, занепаду і загибелі.

Арнольд Тойнбі у фундаментальній праці «*Дослідження історії*» (1934–1961) суспільно-економічний розвиток людства характеризував як сукупність замкнених циклів розвитку локальних цивілізацій.

На думку сучасного українського вченого С. Степаненка *цивілізаційна парадигма* передбачає системно-синергетичний підхід до аналізу господарських процесів. Він виокремлює п'ять фундаментальних принципів, що вирізняють її від засад «класичної загальнонаукової методології»:

- 1) об'єкт наукового аналізу розглядається з позицій системності, як складова більш широкого об'єкта;
- 2) об'єкт є цілісним утворенням;
- 3) вплив об'єкта наукового аналізу як цілого на його складові здійснюється через організацію взаємодії між ними;
- 4) причини розвитку будь-якого об'єкта системно-синергетична методологія вбачає не лише у зовнішньому впливі, вона розглядає і внутрішні рушійні сили, притаманні йому, як дію, як саморух і саморозвиток об'єкта;
- 5) взаємообумовленість і взаємозалежність усіх складових цілісного об'єкта наукового аналізу знімає проблему пошуку першопричини його розвитку»⁴.

³ Див.: Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: в 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец; Авт. вступ. ст. А. Д. Некипелов. – Т. I: Теория и история цивилизаций. – М: Институт экономических стратегий, 2006. – С. 87-92.

⁴ Степаненко С. В. Институциональный анализ экономических систем (проблеми методології): Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. –С. 35-37.

Таблиця 1.2.

**ВІДМІННОСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО, ФОРМАЦІЙНОГО
ТА ЛІБЕРАЛЬНОГО ПІДХОДІВ**

Ключові ознаки	Марксизм	Лібералізм	Цивілізаційний підхід
Пріоритет у структурі й динаміці суспільства	Економіка		Духовна сфера
	Продуктивні сили, виробничі відносини як базис	Власність, ринок Homo economicus	Система цивілізаційних цінностей: наука, культура, освіта, етика, релігія, які визначають мотивацію діяльності людини
Закономірності розвитку суспільства	Лінійно-прогресивні. Цикли і кризи є відхиленням від поступального розвитку		Циклічно-генетичні. Цикли і кризи є нормою суспільного розвитку.
Періодизація історії людства	Теорія суспільно-економічної формації: 1) первіснообщинна; 2) рабовласницька; 3) феодална; 4) капіталістична; 5) комуністична	Стадії розвитку: 1) доісторія, до-ринкова стадія розвитку; 2) історія, становлення і розвиток ринкової економіки; 3) кінець історії, панування ринкової економіки у світі	Цивілізаційний етап почався з неолітичної революції, ритм історичного процесу це періодична зміна світових цивілізацій, поколінь локальних цивілізацій, соціокультурного устрою. В основі циклічності — закономірності соціогенетики.
Майбутнє людства	Повна реалізація і панування проголошених ідеалів		Цикли і кризи, періодична зміна історичних суперциклів, світових цивілізацій буде тривати впродовж існування людства
	Уніфіковане комуністичне суспільство без соціальних відмінностей	Капіталістична ринкова економіка і буржуазна демократія	

Складено на основі: Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: в 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец; Авт. вступ. ст. А. Д. Некипелов. — Т. I: Теория и история цивилизаций. — М: Институт экономических стратегий, 2006. — С. 98—99.

Цивілізаційний підхід охоче використовують для прогнозів майбутнього людства в контексті наукової революції ХХІ ст. Ретроспективне використання цивілізаційного підходу допомагає збагаченню аналізу господарських систем минулих століть, оскі-